

Др Слободанка Константиновић Вилић
Др Миомира Костић

П Е Н О Л О Г И Ј А

Ниш, 2011

Др Слободанка Константиновић Вилић
Др Миомира Костић

ПЕНОЛОГИЈА

Друго измењено и допуњено издање

Издавач:

Центар за публикације Правног факултета

За издавача:

Проф. др Предраг Димитријевић, декан

Рецензенти:

Др Војислав Ђурђић, редовни професор Правног факултета у Нишу

Др Снежана Соковић, редовни професор Правног факултета у Крагујевцу

Др Драган Јовашевић, редовни професор Правног факултета у Нишу

Дизајн и компјутерска обрада текста:

Бранко Стевановић, дипл. инг. ел.

Штампа:

Свен Ниш

Тираж: 200

ISBN 978-68-7148-140-3

Одлуком Наставно-научног већа Правног факултета у Нишу бр. 01-1958/24-2011 од 04.10.2011. године уџбеник *Пенологија* увршћује се у обавезну литературу за школску 2011/12. годину на Правном факултету Универзитета у Нишу

© Сва права задржава издавач. Није дозвољено да ова књига или било који њен део буду снимљени, емитовани нити репродуковани на било који начин, укључујући и фотокопирање, фотографију, магнетни упис или било који други вид записа, без претходне писмене дозволе издавача.

ПЕНОЛОГИЈА

ПРЕДГОВОР.....	9
ПОЈАМ, ПРЕДМЕТ И МЕТОДИ ПЕНОЛОГИЈЕ.....	17
1. Појам и предмет пенологије.....	17
2. Развој пенологије као самосталне науке.....	18
3. Методи и методолошки поступци у пенологији	22
3.1. Метод проучавања личности осуђеног делинквента.....	23
3.2. Метод проучавања индивидуалног случаја	25
3.3. Клинички метод.....	26
3.4. Остали методи изучавања осуђеничке популације	26
3.4.1. Посматрање	27
3.4.2. Експеримент.....	27
3.4.3. Испитивање (анкета, интервју).....	28
3.4.4. Мерење	29
3.5. Статистичка евиденција и статистичке методе	29
4. Пенологија и друге науке	31
5. Значај међународних организација и међународних стандарда за пенолошка изучавања.....	33
5.1. Стандардна минимална правила о поступању са затвореницима.....	35
5.2. Конвенција против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака	37
5.3. Међународни пакт о грађанским и политичким правима.....	38
5.4. Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода	39
5.5. Европска конвенција о спречавању мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања.....	40
5.6. Европска затворска правила.....	41
5.7. Општи извештаји Европског комитета за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања (СРТ)	46
КРИМИНАЛИТЕТ И КАЖЊАВАЊЕ	55
1. Филозофија кажњавања - теорије о кажњавању	55
1.1. Појам и елементи казне	55
1.2. Теорије о правно-етичкој оправданости примене казне и правном основу казне	57
1.3. Теорије о циљу казне и сврси кажњавања	59
1.3.1. Апсолутне (ретрибутивне) теорије.....	59
1.3.2. Релативне (утилитаристичке) теорије	60
1.3.3. Мешовите (еклектичке) теорије	64
1.3.4. Нове теорије о циљевима кажњавања.....	64
2. Историјски развој облика друштвене реакције на криминално понашање	72

2.1. Први облици реакције друштва на недозвољено понашање или период приватне реакције	74
2.1.1. Прогонство из заједнице.....	75
2.1.2. Освета	76
2.1.3. Композиција (измирење накнадом).....	78
2.2. Период државне – јавне реакције на криминалитет	78
2.2.1. Кажњавање у старом веку.....	80
2.2.2. Кажњавање у средњем веку.....	83
2.2.3. Казне и правни извори казни у средњем веку.....	85
2.2.4. Кажњавање у новом веку.....	88
2.2.5. Казне и правни извори казни у новом веку.....	89
2.2.6. Реформе у кажњавању у новом веку	92
2.2.7. Кажњавање у XX веку	97
РЕСТОРАТИВНА ПРАВДА У ПЕНОЛОГИЈИ.....	105
1. Појам ресторативне правде	105
2. Примена ресторативне правде	107
3. Вредности којима тежи ресторативна правда	109
4. Успостављање стандарда за ресторативну правду.....	110
5. Примена ресторативне правде у затвору	115
ПОЈАВА И РАЗВОЈ КАЗНЕ ЗАТВОРА	125
1. Први облици затварања и први затвори	125
1.1. Античко доба	125
1.2. Средњовековно доба.....	128
1.3. Затвори као посебне институције на европском континенту.....	129
1.4. Први ћелијски затвор.....	131
1.5. Неуспех идеје о поправним домовима.....	132
1.6. Почетак реформе затвора и допринос Џона Хауарда.....	133
2. Друштвени услови за настанак и развој казне затвора	134
3. Различити облици казне затвора.....	135
4. Класични пенитенцијарни системи	136
4.1. Систем заједничког затвора	137
4.2. Ћелијски системи.....	138
4.2.1. Пенсилванијски систем.....	138
4.2.2. Систем ћутања или обурнски ситем.....	140
4.3. Прогресивни затворски систем	141
4.3.1. Прогресивни (енглески) систем.....	142
4.3.2. Маконокијев бодовни систем	143
4.3.3. Ирски прогресивни систем	146
4.3.4. Класификациони (женевски систем).....	147
5. Извршење казне затвора у XX веку	147
5.1. Принципи извршења казне затвора.....	149
5.1.1. Општи принципи извршења према међународним документима	149

5.1.2. Општи принципи извршења у домаћем законодавству.....	149
5.2. Институционална ресоцијализација.....	151
5.2.1. Социјализација, ресоцијализација и преваспитање.....	151
5.2.2. Индивидуализација извршења казне затвора.....	154
5.2.2.1. Појам и облици индивидуализације	154
5.2.2.2. Изучавање личности осуђених лица - посматрање и испитивање.....	157
5.2.3. Класификација осуђених лица.....	159
5.2.3.1. Појам и циљеви класификације	159
5.2.3.2. Врсте класификације и критеријуми за класификацију.....	160
6. Третман осуђених лица	163
6.1. Појам и циљ третмана.....	163
6.2. Облици третмана у пенитенцијарној установи.....	165
6.2.1. Рад осуђених лица.....	166
6.2.2. Образовање и васпитање осуђених лица.....	173
6.2.3. Културно-уметнички рад и рекреативна терапија	176
6.2.4. Осуђеничко самоорганизовање	178
6.2.5. Форме и методе индивидуалног рада.....	181
6.2.5.1. Психотерапија	183
6.2.5.2. Мере награђивања и кажњавања осуђених лица.....	183
6.2.6. Форме и методе групног рада.....	184
6.2.7. Окупациона и радна терапија	189
6.2.8. Постпенална помоћ.....	189
УСТАНОВЕ ЗА ИЗВРШЕЊЕ КАЗНЕ ЗАТВОРА	197
1. Значај категоризације установа за извршење казне затвора у пенитенцијарном систему	197
2. Категоризација установа према дужини казне.....	201
3. Категоризација установа према степену обезбеђења.....	202
3.1. Казнено-поправне установе (заводи) затвореног типа.....	202
3.2. Казнено-поправне установе (заводи) полуотвореног типа	203
3.3. Казнено-поправне установе (заводи) отвореног типа	204
4. Категоризација казнено-поправних установа (завода) према личним својствима осуђених лица	207
5. Појам и елементи формалног система - организација и особље	211
6. Општи принципи организације формалног система.....	213
7. Структура особља у заводима.....	214
8. Режим затворске установе и услови живота осуђених лица.....	216
9. Затвори за жене.....	217
9.1. Међународни стандарди о људским правима жена у затворима.....	217
9.2. Настанак, врсте и основне карактеристике затвора за жене	219
9.3. Третман према осуђеницама	223
9.4. Затвори за жене и криминалитет жена.....	225
10. Заједница осуђених лица у затворској установи	225

10.1. Појам и основне карактеристике осуђеничке заједнице	225
10.2. Последице затварања преступника – општи услови за стварање затвореничког друштвеног система.....	228
10.3. Начини прилагођавања осуђених лица на затворску средину и интегрисаност осуђених лица у затворски систем	233
10.4. Структура осуђеничке заједнице, затворска субкултура и функционисање неформалног система.....	234
10.4.1. Систем осуђеничких улога, њихова подела и функција	234
10.4.2. Вредносни систем, норме осуђених лица и „кодекс” понашања.....	236
10.4.3. Неформалне групе и њихов утицај на осуђена лица.....	238
САВРЕМЕНИ ОБЛИЦИ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА УМЕСТО КАЗНЕ ЗАТВОРА И ДРУГЕ МЕРЕ КОЈЕ СЕ ПРИМЕЊУЈУ ПРЕМА ДЕЛИНКВЕНТИМА	245
1. Кратак историјат развоја алтернативних санкција.....	245
2. Појава савремених облика алтернативних санкција	247
2.1. Новчана казна	250
2.2. Друштвено-користан рад (казна служења у заједници или рад у јавном интересу)	252
2.3. Накнада штете и неформално поравнање оштећеног и окривљеног.....	255
3. Облици затворског третмана.....	257
3.1. „Куће на пола пута”, полу и „викенд” затвор	257
3.2. Краткотрајни затвор (шок затварање) и логори за обуку.....	258
3.3. Кућни затвор	259
3.4. Електронски надзор	260
4. Центри за дневно јављање.....	261
5. Диверзиони модели	261
6. Мере безбедности	261
7. Мере упозорења.....	263
7.1. Условна осуда	263
7.2. Условна осуда са заштитним надзором	266
7.3. Условни отпуст	267
7.4. Судска опомена.....	269
8. Одустајање од кажњавања	269
КРИВИЧНЕ САНКЦИЈЕ ЗА МАЛОЛЕТНЕ ДЕЛИНКВЕНТЕ	275
1. Посебан положај малолетних делинквената у кривичном праву и пенологији	275
2. Међународни стандарди у области малолетничког преступништва.....	278
2.1. Конвенција УН о правима детета.....	279
2.2. Стандардна минимална правила УН за малолетничко правосуђе или Пекиншка правила	284

2.3. Смернице Уједињених нација за превенцију малолетничке делинквенције (Ријадске смернице).....	287
2.4. Правила Уједињених нација о заштити малолетника лишених слободе	289
2.5. Стандардна минимална правила Уједињених нација за алтернативне казнене мере – Токијска правила	292
3. Врсте кривичних санкција и модела поступања према малолетним делинквентима.....	294
3.1. Васпитне мере и њихово извршење	296
3.2. Малолетнички затвор	304
3.3. Примена диверзионих мера и алтернативних кривичних санкција према малолетницима у сукобу са законом.....	307
Л И Т Е Р А Т У Р А	315
ИНДЕКС.....	333

ПРЕДГОВОР

Пенологија је последњих година, као самостална теоријско практична правна дисциплина, постала предмет изучавања различитих студијских програма на факултетима друштвених наука. Због тесне повезаности с кривичним правом, криминологијом и криминалном политиком, њена изучавања чине логичан, целовит и комплексан систем сагледавања кривичног дела, делинквента и казне. Пенологија има за предмет изучавања извршење кривичних санкција и других алтернативних мера, у циљу реинтеграције делинквената и осуђених лица у друштво и спречавања криминалитета. Овако постављен предмет изучавања пенологије указује на значај и неопходност проучавања: кажњавања, система кривичних санкција, формалног система и осуђеничке заједнице, али и једног сасвим новог приступа одговорности, кажњавању и реаговању друштвене заједнице на криминалитет, кроз примену ресторативне правде.

Међутим, иако постоји оправдано интересовање пенитенцијарне и друге праксе за пенолошке студије, пенолошка литература у Србији није довољно развијена. То се односи не само на теоријска истраживања, већ, у првом реду на емпиријска истраживања, којих је у области пенологије веома мало. Због тоге је један од најважнијих разлога, због кога су се ауторке определиле да напишу овај уџбеник, била њихова жеља да на тај начин учине одређен допринос нашој литератури, у области пенолошке мисли и праксе. Други, такође значајан разлог, био је омогућавање студентима/студенткињама редовних и последипломских студија, који у наставном плану и програму факултета, на коме студирају, имају предвиђена обавезна или изборна пенолошка изучавања, да из систематизованог и свеобухватног научног градива сазнају и науче пенолошке садржаје.

Систематизована знања из пенологије, садржана у уџбенику, могу, такође, користити: државним тужиоцима, судијама, адвокатима, запосленима у органима старатељства, као и особљу формалног система заводских установа.

У кривичном и пенолошком законодавству Републике Србије дошло је до значајних промена, које се огледају, поред осталог, у прихватању међународних и европских стандарда и њиховој имплементацији у прописе. Тако су: промењени циљеви и принципи кажњавања, уведене су нове кривичне санкције и алтернативне мере, малолетничко кривично правосуђе посебно је законски регулисано. Осим тога, започела је модернизација установа за извршење кривичних санкција институционалног карактера, по европским стандардима и правилима и уведени су нови облици третмана. На тај начин, Република Србија је почела да остварује своје обавезе, које је преузела ратификовањем бројних међународних конвенција, декларација и препорука Уједињених нација, Савета Европе и других међународних и регионалних организација, у домену извршења кривичних санкција, организације затворских установа, положаја осуђених лица у затворима, услова живота у затворима, поштовања људских права затвореника и сл.

Све наведене промене сагледане су и објашњене у појединим деловима уџбеника *Пенологија*, којих има седам.

У првој глави: *Појам, предмет и метод пенологије*, најпре је дато одређење појма пенологије, као самосталне правне дисциплине. Истакнуто је да се развој

пенологије може да прати у оквиру развоја других наука и научних дисциплина и да се пенологија постепено осамостаљивала као посебна наука. Даље је указано на три фазе у развоју пенологије и на уже и шире одређивање предмета пенологије. У посебном поглављу, анализирани су методи који се најчешће примењују у изучавању предмета пенологије. Сагледан је однос пенологије с другим сродним наукама. На крају ове главе, указано је на значај међународних организација, у разматрању пенолошких питања и стварању међународних стандарда за регулисање услова живота у затворима и заштиту људских права осуђених лица.

У другој глави: *Криминалитет и кажњавање* одређен је појам казне и њени елементи. Истакнуто је да је казна људска институција, настала формирањем државе и њеног апарата власти. Приликом дефинисања казне, сагледана су три начина њеног дејства: кривичноправно гледиште (формални појам), материјални и материјално-формални појам казне. Анализирано је више теорија о правном основу казне, да би се указало на филозофска размишљања о правној неопходности кажњавања и праву државе да примењује казну. У оквиру ове главе, детаљно је приказан историјски развој друштвене реакције на криминалитет, почев од првих облика кажњавања, затим врсте казни у: старом, средњем веку и новом веку, све до савременог доба и у XX веку.

У трећој глави: *Ресторативна правда у пенологији* се, поред одређивања појма ресторативне правде, пажња посвећује разматрању примене ресторативне правде и одређивању вредности, које се штите ресторативном правдом. Такође, одређују се стандарди, који се успостављају у процесу спровођења ресторативне правде, и то стандарди: ограничења или принуде и највећих вредности. Као основи стандард, истиче се избегавање доминације у ресторативном процесу. Ресторативна правда налази своју примену у затворским условима. Објашњени су начини примене ресторативне правде у затвору и наведене користи, које имају затвореници од примене ресторативне правде.

У четвртој глави: *Појава и развој казне затвора* обухваћена су сазнања о првим начинима и разлозима затварања преступника и о првим затворима, као институцијама, почев од: античког и средњовековног доба, па све до новог века и у савременом добу. Такође, објашњени су системи извршења казне затвора. Наглашени су принципи извршења казне затвора у XX веку, као и институционална ресоцијализација делинквената. Питања класификације осуђених лица и облика третмана, односно метода преваспитања у пенитенцијарним установама, објашњена су, почев од кратког историјата, па све до садашњих форми и метода индивидуалног рада и групних облика третмана.

У петој глави: *Установе за извршење казне затвора* објашњен је значај категоризације установа за извршење казне затвора у пенитенцијарном систему. Изложена је категоризација установа, према: дужини казне, степену обезбеђења и према личним својствима осуђених лица. Посебна пажња посвећена је формалном систему у установама, општим принципима по којима функционише и структури особља у заводима. Затвори за жене издвојени су као засебна тема у овој глави. Указано је на међународне стандарде о људским правима жена у затворима. Описани су: настанак, врсте и основне карактеристике затвора за жене. Указано је на значај третмана према осуђеницама и односа затвора за жене и криминалитета жена. Значајну тему ове целине представља заједница осуђених лица у затворској установи. Објашњени су појам и основне карактеристике осуђеничке заједнице и последице затварања осуђених лица. Начини прилагођавања осуђених лица на затворску средину и интегрисаност осуђених лица у затворски систем издвојени су као важни сегменти њихове ресоцијализације и реинтеграције у средину на слободи.

Изложена је структура осуђеничке заједнице, затворска субкултура и функционисање осуђеничког неформалног система.

У шестој глави: *Савремени облици кривичних санкција уместо казне затвора и друге мере које се примењују према делинквентима* објашњен је настанак и развој савремених облика кривичних санкција уместо казне затвора и други облици кривичних санкција, као: новчана казна, рад у јавном интересу (друштвено-користан рад) и накнада штете. Истакнут је значај појаве нових облика затворског третмана и других облика кривичних санкција: упућивање у центре за дневно јављање, изрицање мера безбедности и мера упозорења, условни отпуст осуђених лица. Назначен је настанак и добробит примене диверзионих модела.

У седмој глави: *Кривичне санкције за малолетне делинквенте* указује се на посебан положај који имају малолетници у кривичном праву, с обзиром на своју кривичну одговорност и, с прам ње, на кривичне санкције, које према малолетним делинквентима могу да буду примењене. Развој схватања о кривичној одговорности малолетника изложен је кроз краatak историјски преглед, а посебно је објашњено какав је нови приступ у сагледавању малолетничке делинквенције и санкционисању делинквентног понашања. Затим је изложен садржај међународних докумената, у којима се одређују основни стандарди у области малолетничког преступништва. На крају, објашњене су врсте кривичних санкција, које се примењују према малолетним делинквентима и различити модели поступања у случајевима малолетничког преступништва. Приликом разматрања кривичних санкција, посебна пажња посвећена је врстама васпитних мера и њиховом извршењу, малолетничком затвору и различитим диверзионим мерама или алтернативним кривичним санкцијама, које се последњих година примењују према малолетницима у сукобу са законом, у склопу развијања модела ресторативне правде.

На крају уџбеника изложена је *Литература*, прегледно подељена на изворе на српском и страним језицима, као и попис правних извора и коришћених електронских адреса. Поред тога, урађен је и *Индекс* којим су обухваћени основни појмови и имена аутора, чији су радови или схватања, као извори, коришћени у књизи.

Овај уџбеник представља пионирски подухват ауторки које низ година предају предмет Пенологија на Правном факултету у Нишу. Међутим, и поред дугогодишњег педагошког искуства и дужег рада на стварању уџбеника, ауторке су свесне чињенице да овај свеобухватан рад садржи и одређене недостатке. Стога је добродошла објективна и компетентна критика, која ће помоћи да се отклоне испољени недостаци. Осим тога, вредност рада ће бити проверена од стране студената, којима ће уџбеник помоћи да савладају пенолошку материју и који су увек били најискренији и најобјективнији критичари наставничког рада. У сваком случају, уџбеник *Пенологија* представља добру полазну основу и подстрек ауторкама за даља истраживања у овој области.

Следећи свој научни пут и постављене циљеве, извршиле смо извесне измене и допуне првог издања уџбеника Пенологија и тиме испуниле своју професионалну обавезу према научној, стручној и општој јавности. Све оцене, сугестије и коментаре с радошћу ишчекујемо, у припреми неког новог, будућег издања, с надом да ће овај уџбеник постати део класичне кривичноправне књижевности, на месту које му с правом и припада.

АУТОРКЕ

ПОДАЦИ О АУТОРСТВУ

Уџбеник *Пенологија* представља резултат заједничког рада ауторки, на емпиријском и теоријском истраживању пенитенцијарне теорије и праксе. У том раду, као и у наставничком раду са студентима основних и докторских студија права, ауторке полазе од истих теоријских поставки и погледа на систем извршења кривичних санкција, организацију и услове живота у установама, поступање с осуђеним лицима и друга пенолошка питања.

Делове уџбеника у: глави 1: *Појам, предмет и методи пенологије (осим тачке 5.7.)*; глави 2: *Криминалитет и кажњавање*; глави 4: *Појам и циљ третмана*; глави 5: *Затвори за жене, Заједница осуђених лица у затворској установи*; глави 7: *Кривичне санкције за малолетне делинквенте*, написала је проф. др Слободанка Константиновић-Вилић.

Делове уџбеника у: глави 4: *Појава и развој казне затвора*; глави 5: *Појам и елементи формалног система, Општи принципи организације формалног система, Структура особља у заводима, Режим затворске установе и услови живота осуђених лица*; глави 6: *Савремени облици кривичних санкција уместо казне затвора и друге мере које се примењују према делинквентима*; *Литература и Индекс* написала је проф. др Миомира Костић.

Делови уџбеника у: глави 1: *Општи извештаји Европског комитета за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања (СРТ) (тачка 5.7.)*; глави 3: *Ресторативна правда у пенологији*; глави 5: *Значај категоризације установа за извршење казне затвора у пенитенцијарном систему, Категоризација установа према дужини казне, Категоризација установа према степену обезбеђења и Категоризација казнено-поправних установа (завода) према личним својствима осуђених лица*, резултат су коауторског рада ауторки.